ZO‘RAVONLIK MUAMMOSI: SOTSIOLOGIK TAHLIL

Xolida Omonqul qizi Ziyayeva
Sotsiologiya fanlari bo‘yicha (PhD), dotsent

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida “insoniyat oilasining hamma a’zolariga xos qadr-qimmat va ularning teng, ajralmas huquqlarini tan olish erkinlik, adolat va yalpi tinchlik asosi ekanligi“e’tirof etilgan. Zo‘ravonlikdan erkaklar ham jabrlanishi mumkin, lekin xotin-qizlar va bolalarning zo‘ravonlikdan jabrlanish ehtimoli yuqoriligi, zo‘ravonlik turlari, og‘irlik darajasi va kelib chiqadigan oqibatlar keskin farqlanishini inobatga olgan holda, so‘nggi islohotlar aynan ularni himoya qilishga qaratilgan. Mazkur muammo (latentligi)ning yuqoriligi shundaki, jabrlanuvchilar o‘zlariga yetkazilgan zararni normal hayot deb tushunishi, oilasining siri ovoza bo‘lib ketmasligi yoki oila buzilib ketmasligi, ota-onasi yoxud turmush o‘rtog‘ining obro‘sini to‘kmaslik uchun hech qaerga murojaat qilmaydilar. Zo‘ravonlikning ko‘rinishlari turlicha bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida“ Qonunida zo‘ravonlikning to‘rt asosiy turi belgilangan.

Dastlab zo‘ravonlik atamasini norvegiyalik sotsiolog J.Galtung bergan. Bu holda zo‘ravonlik talab qilinadigan jismoniy yoki aqliy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini cheklashga olib keladigan har qanday ta'sirni anglatadi.

Oiladagi zo‘ravonlikning namoyon bo‘lishi va oqibatlarini bartaraf etish bo‘yicha L.Berkovits va B.Kreyxi tomonidan tadqiqotlar o‘tkazilgan. Birinchisi butun dunyoda agressiya psixologiyasi sohasidagi yetakchi mutaxassis sifatida tanilgan. L.Berkovits an'anaviy ravishda bolalar va ayollarga nisbatan oiladagi zo‘ravonlikka e'tibor beradi va keksa odamlar va boshqa qarindoshlar toifasini o‘z tahliliga kiritmaydi, B.Kreyxi esa oiladagi qariyalarga nisbatan zo‘ravonlik va beparvolikni yetarlicha batafsil ko‘rib chiqadi.

Sotsiologiyada zo‘ravonlik, odatda, hokimiyat kontekstida ko‘rib chiqilgan (M.Veber, Ye.Toffler va boshq.) nazorat va majburlashga asoslangan hodisa sifatida esa K. Sen-Simon, E.Dyurkgeym, T.Parsons va boshqalar tomonidan tahlil qilingan. Zo‘ravonlikni kuch munosabatlarining bir turi sifatida talqin qilish mumkin, chunki ikkinchisi bir irodaning boshqasi ustidan hukmronligini anglatadi, Shunga o‘xshash boshqa ta'riflar M.Veber tomonidan berilgan. E.Dyurkgeym (“anomiya nazariyasi”) va R.Merton kabi klassik sotsiologik mualliflar zo‘ravonlik xulq-atvorning aniq normalari va o‘zaro kutish tizimi mavjud bo‘lmaganda ijtimoiy yorliqlar natijasida paydo bo‘ladi deb hisoblashgan.

T.Gobs va uning izdoshlari yondashuvlarida “ijobiy” va “salbiy” ma'nodagi zo‘ravonliklar haqida so‘z boradi. U ijtimoiy zo‘ravonlik tabiatan tizimli bo‘lib, u jamiyatning barcha sohalarini, shu jumladan "madaniy zo‘ravonlik"ni qamrab oladi degan fikrlarni o‘z asarlarida keltirgan.

Zo‘ravonlikning ijtimoiy-psixologik jihatlari Z.Freyd, G.Yung, K. Xorni va boshq. asarlarida ochib berilgan. Psixologiyada zo‘ravonlikni insonning ijtimoiy-biologik xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan tajovuzkor xatti-harakatlar deb hisoblaydi.

Sotsiologiya nuqtai nazaridan zo‘ravonlik-bu ma'lum bir ijtimoiy guruh, shaxs tomonidan boshqa ijtimoiy guruhlarga, shaxslarga nisbatan iqtisodiy yoki siyosiy ustunlikni qo‘lga kiritish

yoki saqlab qolish, ma'lum imtiyozlarga ega bo‘lish uchun turli xil majburlash shakllaridan foydalanishdir.

BMT Bosh Assambleyasi 1993 yilda qabul qilgan Xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka barham berish to‘g‘risida deklaratsiyasida ko‘rib chiqilayotgan atamaga quyidagicha ta’riflar beriladi[1]:

Ushbu Deklaratsiyaning 1-moddasiga muvofiq, «Xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlik» atamasi ayollarga nisbatan jismoniy, jinsiy yoki psixologik ziyon yetkazishi, unga azob berishi mumkin bo‘lgan gender xususiyatiga ko‘ra sodir qilingan har qanday zo‘ravonlik tushuniladi. Bunga: shunday harakatlarni sodir qilish tahdidi, shilqimlik yoki ixtiyoriy ravishda ijtimoiy yoki shaxsiy hayotda uni erkidan mahrum qilish kiradi.

«Xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlik» ushbu Deklaratsiyaning 2-moddasida quyidagilarni qamrab oladi. Unga ko‘ra:

a) oilada kaltaklash, ayol jinsiga mansub bolalarni yo‘ldan urish, sarpo bilan bog‘liq zo‘ravonlik, er-xotinga nisbatan jinsiy zo‘ravonlik, ayollar jinsiy organlariga shikast yetkazish va ayollarga zarar yetkazuvchi boshqa an’anaviy harakatlar, shuningdek, ekspluatatsiya bilan bog‘liq er-xotinlikka oid bo‘lmagan jismoniy zo‘rlash yoki ruhiy zo‘ravonlik;

b) jamiyatning doimiy yacheykalarida sodir bo‘ladigan jismoniy, jinsiy yoki psixologik zo‘ravonlik: ish joyida, ta’lim muassasalari yoki boshqa joylarda zo‘rlash, yo‘ldan urish, jinsiy ta’qib, xotin-qizlar savdosi va fohishalikka majbur qilish; v) qaerda sodir etilishidan qat’i nazar, davlat tomonidan rag‘batlantiriladigan yoki qoralanadigan jismoniy, jinsiy yoki psixologik zo‘ravonlik».

Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkilotining hisobotida “Zo‘ravonlik- shaxsga nisbatan og‘riq, zarar (shikast) yetkazish hisoblanadi deb ta’rif berilgan. O‘z-o‘ziga shikast yetkazish, o‘zaro yoki jamoaviy, jismoniy, jinsiy, psixologik zo‘ravonlik yetarlicha e’tiborning yo‘qligidan zo‘ravonlikning har qanday turi kelib chiqishi mumkinligi ushbu xisobotda keltirilgan.

Zo‘ravonlik falsafa, siyosat, huquq, tarix, psixologiya, sotsiologiya fanlari nuqtai nazaridan o‘rganiladi. Uning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1) jismoniy zo‘ravonlik – kundalik turmushda oilaning bir yoki bir necha a’zolari tomonidan boshqa bir a’zosi hayoti, sog‘lig‘i, erkinligi, or-nomusi, sha’ni, qadr-qimmati va qonun bilan qo‘riqlanadigan huquq va qonuniy manfaatlariga qarshi muntazam jismoniy kuch ishlatish yoki uni qo‘llash bilan qo‘rqitishda ifodalanadigan turli darajada tan jarohatlari yetkazish, qiynoqqa solish, zo‘rlik ishlatib g‘ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish va boshqa.

2) 2) Ruhiy zo‘ravonlik – kundalik turmushda oilaning bir yoki bir necha a’zolari tomonidan boshqa bir a’zosining yohud boshqa shaxsning or-nomusi, qadr-qimmatini tahqirlash, kamsitish, haqoratlash, obro‘sini tushirish, doimiy tanqid qilish, uning tuyg‘ulariga bepisand yoki beparvo munosabatda bo‘lish, ishonchini suiiste’mol qilish, qo‘rqitish, qarindoshlar o‘rtasida obro‘sini to‘kish, uydan haydash yoki uydan chiqarib yuborish bilan qo‘rqitish kabi yo‘llar orqali uning hayoti va sog‘lig‘iga xavfli bo‘lgan ruhiy ta’sir ko‘rsatish.

3) Jinsiy zo‘ravonlik– kundalik turmushda oilaning bir yoki bir necha a’zolari tomonidan boshqa bir a’zosining yoxud boshqa shaxsning or-nomusi, qadr-qimmati va jinsiy erkinligiga qarshi uni jinsiy aloqa qilishga majburlash maqsadida jinsiy daxlsizligi va erkinligiga tahdid qilish yoki uni qo‘llash, shu jumladan, jinsiy aloqaning g‘ayritabiiy shakllarini talab qilish, fohishalik bilan shug‘ullanishga majburlash va hokazo.

4) Iqtisodiy zo‘ravonlik – kundalik turmushda oilaning bir yoki bir necha a’zolari tomonidan boshqa bir a’zosining yoxud boshqa shaxsni turli xil bahonalar bilan pul va buyumlardan foydalanishga qonuniy haqi bo‘lsa-da, undan mahrum qilish orqali moddiy yordam (pul, oziq-ovqat, kiyim-kechak va h.k.) so‘rashga majburlash, iqtisodiy mustaqilligiga to‘sqinlik qilish (mehnat qilish huquqini cheklash).

Umumiy ko‘rinishda oiladagi zo‘ravonlikni quyidagilarga ajratish mumkin: ayollarga nisbatan zo‘ravonlik; bolalarga nisbatan zo‘ravonlik; qarindoshlarga nisbatan zo‘ravonlik.

Yurtimizda bu borada keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2019 yil 2 sentyabrdagi O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda

imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi, 2019 yil 2 sentyabrdagi «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi qonunlarning imzolanishi bu muammolarning naqadar jiddiy ekanligini isbotladi. Unda oilaviy-maishiy zo‘rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib, jamiyatda oilaviy-maishiy tusdagi zo‘rlik ishlatishning har qanday ko‘rinishiga nisbatan jazo muqarrarligini ta'minlash belgilandi[3].

Shuningdek, mamlakatimizda xotin-qizlar huquqlarini yanada mustahkamlash va ularga teng imkoniyatlar yaratish, ularning ijtimoiy faolliklarini oshirish maqsadida xalqaro hamjamiyatlar bilan ham bir qator xalqaro hujjatlar imzolandi.

O‘zbekiston Respublikasi Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo‘yicha komissiyasi boshchiligida, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Aholishunoslik jamg‘armasi (YuNFPA) ko‘magida Reabilitatsiya va moslashtirish respublika markazi qoshida «Zo‘ravonlikka yo‘l yo‘q!» telegramm kanali faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. Kanal, eng avvalo, xotin-qizlar, qolaversa gender zo‘ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish masalasi bilan bevosita va bilvosita daxldor bo‘lgan davlat-nodavlat idora va tashkilotlar, jurnalist va blogerlar hamda keng omma uchun mo‘ljallangan. Telegramm kanalida xotin-qizlarning o‘zlari yoki yaqinlari oila yoxud ish joyida gender zo‘ravonlikka uchragan taqdirda, kerakli huquqiy yordam, amaliy ma'lumot, kimga va qayerga murojaat qilishi haqida zarur axborotlarga ega bo‘lishi mumkin. Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik darajasini kamaytirish uchun xalq bilan muloqotlar o‘tkazilmoqda, 200 ta tuman va shaharda reabilittsiya shelter-markazlari muvaffaqiyatli ishlamoqda, zo‘ravonlik qurbonlariga himoya orderlari berilmoqda, ishonch telefonlari ishlamoqda[4].

Bunday o‘zaro aloqalar natijasida «2020-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi» loyihasi va uning tegishli ko‘rsatkichlari ishlab chiqildi. Ushbu hujjatning asosiy bandlaridan biri ayollarga nisbatan zo‘ravonlik va tazyiqning barcha turlarini yo‘q qilishdir. Strategiyaning asosiy maqsadlaridan biri ayollarga nisbatan zo‘ravonlikni oldini olish, aniqlash va bartaraf etishning samarali tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini shakllantirishdir.

O‘zbekiston Respublikasining 2023 yil 11 apreldagi Xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risidagi» 829-sonli Qonuni qabul qilindi. Ushbu Qonun bilan O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga xotin-qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy sohada o‘z huquqlari va manfaatlarini amalga oshirishida qo‘llab-quvvatlash masalalarini tartibga soluvchi qonunchilikni xalqaro standartlar asosida takomillashtirishni nazarda tutuvchi, shuningdek bolalar masalalari bo‘yicha komissiyalar faoliyatining huquqiy asoslarini mustahkamlab qo‘yuvchi o‘zgartishlar kiritilmoqda. Ushbu Qonun xotin-qizlar va bolalarga nisbatan shilqimlik hamda zo‘ravonlikning oldini olishga, oilalardagi ma'naviy-axloqiy muhitni yaxshilashga, bolalar va xotin-qizlar huquqlari bilan bog‘liq xalqaro indekslarda mamlakatimizning o‘rnini yaxshilashga xizmat qiladi, shuningdek Bolalar masalalari bo‘yicha milliy komissiya, bolalar masalalari bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar va tumanlar (shaharlar) komissiyalari faoliyatining mustahkam huquqiy asosini yaratadi[4].

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotimizda ularning to‘laqonli ishtirokini ta'minlashga doir chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Xususan, oilada erning xotini va bolalari ustidan hukmronligi hozirgacha qaror topib kelmoqda. Lekin, bugungi kunga kelib, oilada ayollarga va bolalarga nisbatan zulmkorlik, tajovuzkorlik, bir so‘z bilan aytganda zo‘ravonlik bilan munosabatda bo‘lish natijasida og‘ir jinoyatlarning sodir etilayotganligi achinarli holdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Доклад Всемирной конференции для обзора и оценки достижений Десятилетия женщины Организации Объединенных Наций: равенство, развитие и мир, Найроби, 15-26 июля 1995 года (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.95.IV.10), глава I, раздел A.

2.O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 17-avgustda qabul qilingan. https://lex.uz/uz/docs/
3.Х.Зияева. Маиший зўравонликка учраган хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялаш самарадорлигини ишириш механизмларию. Социология фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. Тошкени -2021.- Б.35.
4.Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 11 апрелдаги Хотин-қизлар ва болалар ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш тизими янада такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги» 829-сонли Қонуни. https://lex.uz/docs/6430272